

О. В. МОРОЗ,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ІСТОТНІ УМОВИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

У статті визначено істотні умови цивільно-правового договору. Виконано аналіз умови про предмет договору. Досліджено умови, які визначені законом як істотні для договорів даного типу. Автор детально розглянула умови, які є необхідними для договорів даного виду. Проаналізовано умови, щодо яких за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди.

Ключові слова: істотні умови, цивільно-правовий договір.

Постановка проблеми. У сучасних умовах побудови ринкової економіки в Україні відбувається складний процес розвитку підприємництва, проведення реформ у сфері власності та значно підвищується роль цивільно-правового договору. При укладанні цивільно-правових договорів виникає ряд питань, пов'язаних із визначенням його істотних умов.

Ціль даної роботи — загальне дослідження та аналіз істотних умов цивільно-правового договору. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні **завдання**: 1) навести перелік істотних умов цивільно-правового договору; 2) провести правовий аналіз такої істотної умови як предмет цивільно-правового договору; 3) дослідити умови, які визначені законом як істотні для договорів даного типу; 4) розглянути умови, які є необхідними для договорів даного виду; 5) проаналізувати умови, щодо яких за заявою однією з сторін має бути досягнуто згоди.

Об'єктом даного дослідження є система відносин, закріплена сукупністю правових норм, що регулює істотні умови цивільно-правового договору. **Предметом** дослідження являється система правових актів, які

регулюють відносини, що виникають при укладенні цивільно-правових договорів.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика договірних правовідносин досліджувалася ученими-юристами у різних аспектах. Дослідження в цій сфері провели М.М. Агарков, С.С. Алексєєв, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, О.О. Красавчиков, О.С. Іоффе, В.В. Луць, Г.Ф. Шершеневич та ін. Але проблематика істотних умов цивільно-правового договору слабо висвітлена, є достатньо актуальною та потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Традиційно, цивілістами було прийнято поділяти умови договору на істотні, звичайні і випадкові [1, с. 33-37]. Істотні умови закріплені у законодавстві. Звичайні та випадкові умови договору визначаються лише у науковій літературі.

Звичайні умови є обов'язковими для сторін відповідно до актів цивільного законодавства, тому при укладенні договору вони можуть не погоджуватися. В.В. Луць вважає, що такі умови не потребують обов'язкового узгодження, оскільки вони визначаються в законі або іншому нормативному акті і стають обов'язковими для сторін унаслідок самого факту укладення договору [1, с. 30].

О.С. Іоффе зазначав, що звичайними є умови, наявність або відсутність яких на факт укладення договору ніякого впливу не виявляє. Більш того, практично немає необхідності включати звичайні умови в договір, так як вони сформульовані в законі або інших нормативних актах і, оскільки контрагенти погодились укласти даний договір, вони тим самим визнаються такими, що виразили згоду підкоритися тим умовам [2, с. 387-388].

В.Г.Олюха погоджуючись з О.С.Іоффе, зазначає, що хоч перелік істотних умов міститься у законі, але конкретного змісту вони набувають тільки у договорі, коли сторони погодять їх. Для звичайних же умов характерною ознакою є те, що сторони їх можуть навіть не передбачати у договорі, і це не буде породжувати негативних наслідків у вигляді недійсності або неукладення договору [3, с. 48].

Випадковими прийнято вважати такі умови договору, які погоджені сторонами на відступ від положень диспозитивних норм або з метою розв'язання питань, що не врегульовані законодавством [4, с. 645]. Випадкові умови включаються сторонами в договір оскільки вони надають їм важливе значення, тобто розглядають як істотні. Останнім часом цивілісти вважають, що немає підстав для виділення у змісті договору яких-небудь інших видів договірних умов, крім істотних. М.І.Брагінський та В.В.Вітрянський підтвердили наукове обґрунтування вказаної позиції і дійшли висновку, що підстав для виділення як звичайних, так і випадкових умов... не залишається, існують тільки істотні умови договору [5, с. 302]. Оскільки ініціатива сторін включити в договір умову, яка законом не визначається як істотна, перетворює цю умову на обов'язкову для конкретного договору між певними особами, то випадкові умови є істотними.

Необхідно вказати, що всі умови договору – істотні, звичайні, випадкові – є однаково обов'язковими та повинні виконуватися сторонами після укладення договору.

Так, О. О. Красавчиков до істотних умов договору відносить ті договірні умови, які мають юридичне значення, тобто впливають на формування та сутність правовідношення, що виникає із відповідного договору [6, с. 441].

Істотними є умови, які є необхідними для укладення договорів даного виду. При відсутності хоча б однієї з таких умов договір не є укладеним.

У випадку, якщо досягнута згоди щодо істотних умов, то договір набирає чинності, навіть якщо взагалі не містить згадку стосовно якихось інших умов.

Ч. 1 ст. 638 ЦК [7] України поділяє істотні умови договорів на чотири групи:

- 1) умови про предмет договору;
- 2) умови, які визначені законом як істотні для договорів даного типу;
- 3) умови, які є необхідними для договорів даного виду;
- 4) умови, щодо яких за заявою однією з сторін має бути досягнуто згоди.

Розглянемо першу групу істотних умов договорів – умову про предмет.

Дана умова є найважливішою серед усіх істотних умов. Не можна встановити зміст договірної зобов'язання сторін, якщо не узгоджено предмет договору. В такому випадку договірне зобов'язання взагалі не може існувати.

Проте розуміння предмету договору є неоднозначним. Так, одні цивілісти розглядають предмет договору лише як певне майно, інші – певну правомірну дію, обумовлену змістом договору.

Відповідно до ст. 509 ЦК України [7] зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Предметом договору може виступати майно, об'єкти інтелектуальної власності, певні зобов'язальні права, дії, які боржник зобов'язаний здійснити на користь кредитора чи інших осіб або утриматися від певних дій. Предмет договору має бути конкретно визначеним та доступним для визначення третіми особами. Він повинен містити дані, про яку саме конкретну річ, право, дію іде мова, визначити найменування (асортимент) майна (товару), робіт, та їх кількість, так, щоб будь-яка особа змогла зробити висновок, про що саме домовились сторони [3, с. 60].

Предметом цивільно-правового договору є тільки майно, роботи, послуги, які знаходяться у вільному обігу. Так, Постановою Верховної Ради України “Про право власності на окремі види майна” від 17 червня 1992 року [8] було затверджено перелік видів майна, що не може перебувати у власності громадян, громадських об'єднань, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав на території України. До даного переліку відноситься: зброя, боєприпаси (крім мисливської і пневматичної зброї, і боєприпасів до неї, а також спортивної зброї і боєприпасів до неї, що придбаваються громадськими об'єднаннями з дозволу органів внутрішніх справ), бойова і

спеціальна військова техніка, ракетно-космічні комплекси; вибухові речовини й засоби вибуху. Всі види ракетного палива, а також спеціальні матеріали та обладнання для його виробництва; бойові отруйні речовини; наркотичні, психотропні, сильнодіючі отруйні лікарські засоби (за винятком отримуваних громадянами за призначенням лікаря); протиградові установки; державні еталони одиниць фізичних величин; спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації; електрошокові пристрої та спеціальні засоби, що застосовуються правоохоронними органами, крім газових пістолетів і револьверів та патронів до них, заряджених речовинами сльзоточивої та дратівної дії. Вищевказані предмети не можуть виступати предметом договору купівлі-продажу, якщо однією із сторін договору є громадяни, громадські об'єднання, міжнародні організації та юридичні особи інших держав на території України.

Вищевказана постанова також містить перелік майна, який знаходиться в обмеженому обігу, таке майно можна придбати у власність лише за наявності спеціального дозволу. До такого майна належить: вогнепальна гладкоствольна мисливська зброя (дозвіл видається органами внутрішніх справ за місцем проживання особам, які досягли 21-річного віку); вогнепальна мисливська нарізна зброя (мисливські карабіни, гвинтівки, комбінована зброя з нарізними стволами) (дозвіл видається органами внутрішніх справ за місцем проживання особам, які досягли 25-річного віку); газові пістолети, револьвери і патрони до них, заряджені речовинами сльзоточивої та дратівної дії (дозвіл видається органами внутрішніх справ за місцем проживання особам, які досягли 18-річного віку); холодна зброя та пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду (дозвіл видається органами внутрішніх справ за місцем проживання особам, які досягли 18-річного віку); об'єкти, що перебувають на державному обліку як пам'ятки історії та культури (дозвіл видається спеціально уповноваженими державними органами охорони пам'яток історії та культури).

Таким чином, предмет договору повинен бути не вилучений з цивільного обігу або якщо він містить певні обмеження, передбачатися у договорі з додержанням цих вимог.

Перейдемо до розгляду другої групи істотних умов договорів – умов, які визначені законом як істотні для договорів даного типу.

При цьому ЦК України при визначенні істотних умов договору, відсилає до спеціальних норм, присвячених договорам даного виду, і називає істотними, насамперед, ті умови, які визнані такими згідно із законом і передбачені як обов'язкові самими нормами права, що регулюють дані договірні відносини [9, с. 436-437].

Це характерно, наприклад, і при визначенні істотних умов договору оренди державного та комунального майна. Так, стаття 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» [10] до них відносить:

- об'єкт оренди (склад і вартість майна з урахуванням її індексації);
- термін, на який укладається договір оренди;
- орендну плату з урахуванням її індексації;
- порядок використання амортизаційних відрахувань, якщо їх нарахування передбачено законодавством;
- відновлення орендованого майна та умови його повернення;
- виконання зобов'язань;
- забезпечення виконання зобов'язань – неустойка (штраф, пеня), порука, завдаток, гарантія тощо;
- порядок здійснення орендодавцем контролю за станом об'єкта оренди;
- відповідальність сторін;
- страхування орендарем взятого ним в оренду майна;
- обов'язки сторін щодо забезпечення пожежної безпеки орендованого майна.

Умови договору, які визначені законом як істотні для договорів даного типу мають своє об'єктивне відображення у нормативно-правових актах. Тому їх визначення не викликає особливих труднощів.

Розглянемо третю групу істотних умов договорів – умови, які є необхідними для договорів даного виду.

Як вказує А. Д. Корецький, необхідні умови, на відміну від істотних самі по собі не впливають на сутність та зміст договору, внаслідок чого й не узгоджуються сторонами останнього, а є приписами законодавця в імперативній формі і тільки в силу цього знаходять відображення в договорі [11, с. 23].

У діючому законодавстві відсутній чіткий механізм, за яким можливо провести визначення переліку необхідних умов, виходячи із змісту договору.

Однак можна дійти висновку, що необхідні для договорів даного виду умови зазвичай можна встановити, виходячи з нормативного визначення відповідного договору. Кількість істотних умов, які необхідні для якого-небудь виду договору, має бути мінімальним і обмежуватися лише такими умовами, без яких неможливе саме існування даного договору.

Цивілісти, при розгляді істотних умов за ознакою необхідності для договору даного виду, крім умови про предмет договору, відносять ще таку умову, як ціна для оплатних договорів та строк для строкових договорів.

Ціна договору, як і його предмет, відповідно до основних положень цивільного права, розглядалися як основні умови, що відносяться до усіх видів правочинів. Однак віднесення ціни до істотних умов договору в юридичній літературі є спірним. Так, В.В. Вітрянський стверджує, що істотною умовою всякого відшкодувального договору служить ціна, тому надзвичайно важливе значення матимуть положення, що регулюють умови договору про ціну [5, с. 318]. Іншої думки дотримується, наприклад, Єгоров Н.Д. відносячи умову про ціну не до істотних умов договору, а до звичайних [12, с. 433].

При укладенні будь-якого договору за допомогою здійснення певних дій визначаються і часові межі його виконання, також встановлюється як момент його укладення, так і період, протягом якого він буде діяти.

Так, наприклад, ч.1 ст.17 «Про оренду державного та комунального майна» [10] встановлює, що термін договору оренди визначається за погодженням сторін. Зі змісту норми видно, що законодавець надає можливість орендареві і орендодавцеві самим визначити початок і кінець існування у часі орендного правовідношення, підставою якого є укладений між ними договір оренди. Сторони вільні у визначенні строку договору оренди. Проте, незважаючи на це, термін, відповідно до ст.10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» [10] є істотною умовою договору оренди і має бути чітко визначений, оскільки відсутність в договорі чітко визначеного терміну тягне за собою визнання його недійсним [13, с. 32].

У випадку якщо строк (термін) не вказаний, то сторони визначають його часовими критеріями, що визначені законом. В.П. Грибанов, аналізуючи строки, вказував на те, що люди можуть прив'язати ту чи іншу діяльність до певного моменту чи відрізка часу і тим самим встановлювати строки для здійснення тих чи інших дій [14, с. 9].

Розглянемо четверту групу істотних умов договорів – умови, щодо яких за заявою однією з сторін має бути досягнуто згоди.

Так, будь-яка із сторін цивільно-правового договору може при його укладенні визнати недостатніми ті умови, що названі істотними у законі або є необхідними для договорів даного виду, і забажати включення у договір додаткових умов, без яких домовленості, на її думку, не можна досягнути. У цьому випадку такі умови, включені до його змісту на вимогу однієї із сторін майбутнього договору, також набувають значення істотних (ст. 6 ЦК України) [15, с. 16].

Якщо одна сторона вимагає включення якої-небудь умови у договір, а інша не погоджується, то договір не буде укладено. Якщо при укладенні договорів між сторонами виникають розбіжності щодо умов договору, то до

істотних необхідно відносити умови, щодо яких одна зі сторін прямо заявила про необхідність досягнення згоди під загрозою відмови від укладення договору. Очевидно, що це звужує зміст норми права, яке передбачає просту заяву про необхідність досягнення згоди про умови договору на вимогу однієї з сторін. Заява про необхідність досягнення згоди за певними умовами може знайти відображення, наприклад, у оферті у вигляді проекту договору, листі-пропозиції. Якщо друга сторона не погодиться досягти згоди по таких умовах, вона має змогу не акцептувати цю пропозицію і договір укладено не буде. Сторони мають змогу прямо застерегти у договорі, які умови вони віднесли до істотних, щоб уникнути в подальшому суперечок при виконанні договору. Таким чином, ця група істотних умов важлива тим, що законодавець надає змогу учасникам цивільних правовідносин укладати договори з урахуванням їх індивідуальних особливостей [3, с. 66].

Висновки. Отже, детальний аналіз таких істотних умов цивільно-правового договору, як умови про предмет договору, умови, які визначені законом як істотні для договорів даного типу, умови, які є необхідними для договорів даного виду, умови, щодо яких за заявою однією з сторін має бути досягнуто згоди, має важливе науково-практичне значення, оскільки відсутність у законодавстві деяких положень перешкоджає можливості належного захисту прав сторін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Луць В. В. Контракти у підприємницькій діяльності / В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 560 с.
2. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М.: Юр. лит., 1975. – 880 с.
3. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції та система: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / В. Г. Олюха. – К., 2003. – 189 с.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2-х кн. / О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Кн. 1. – 736 с.
5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения // М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М.: Изд-во «Статут», 1997. – с. 682.

6. Советское гражданское право: Учебник: В 2 т. / Под ред. О. А. Красавчикова. – М.: Высшая школа, 1985. – Т. 1. – 544 с.
7. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435–IV // ВВР України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
8. Постанова Верховної Ради України “Про право власності на окремі види майна”: від 17.06.1992 р., № 2471-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2471-12>.
9. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, Н. О. Саниахметова. – К.: Істина, 2003. – 776 с.
10. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» [в редакції Закону : від 14.03.1995 р., № 98/95-ВР] // ВВР України. – 1995. – № 15. – Ст. 99.
11. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре / Отв. ред. П. П. Баранов. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 211 с.
12. Гражданское право / Под ред. Толстого Ю. К., Сергеева А. П. – СПб.: Теис, 1996. – 550 с.
13. Мороз М. В., Мороз О. В. Істотні умови договору оренди майна державного підприємства / М. В. Мороз, О. В. Мороз // Право та інновації: наук.-практ. журн. – Харків. – 2016. – № 3 (15). – С. 28-33.
14. Грибанов В. П. Сроки в гражданском праве / В. П. Грибанов. – М.: Знание, 1967. – 49 с.
15. Цивільний кодекс України. Коментар / За ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко. – Одеса: Юрид. літ-ра, 2003. – 1080 с.

О. В. МОРОЗ

кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданского права и процесса Харьковского национального университета внутренних дел

СУЩЕСТВЕННЫЕ УСЛОВИЯ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРА

В статье определены существенные условия гражданско-правового договора. Выполнен анализ условия о предмете договора. Исследованы условия, которые определены законом как существенные для договоров данного типа. Автор детально рассмотрела условия, которые являются необходимыми для договоров данного вида. Проанализировано условия, относительно которых по заявлению одной из сторон должно быть достигнуто согласие.

Ключевые слова: существенные условия, гражданско-правовой договор.